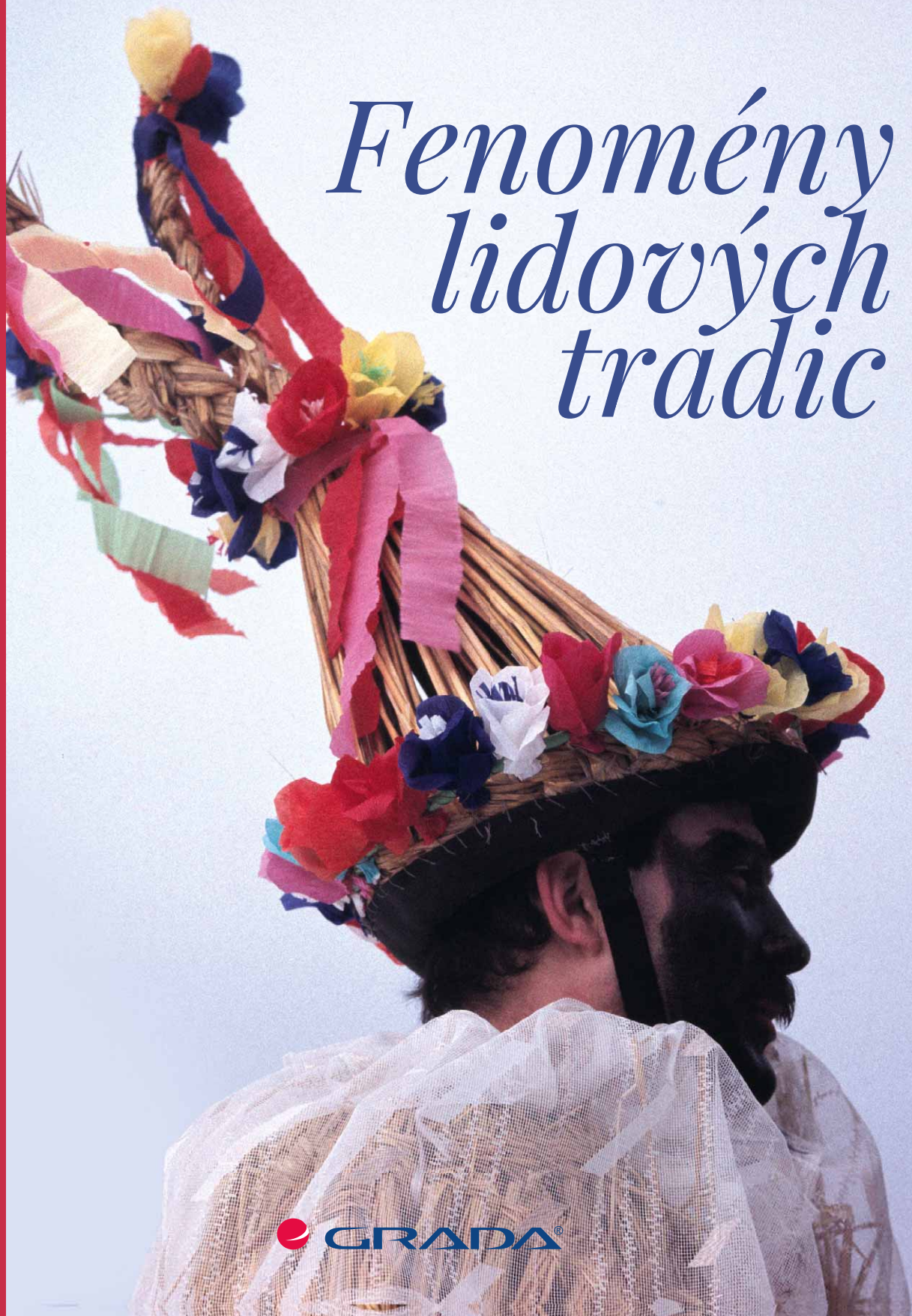

JIŘINA LANGHAMMEROVÁ, JAKUB LANGHAMMER

Fenomény lidových tradic

KROJE – OBŘADY – MASKY

*Fenomény
lidových
tradic*

**JIŘINA LANGHAMEROVÁ,
JAKUB LANGHAMMER**

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

PhDr. Jiřina Langhammerová, prof. RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.

Fenomény lidových tradic kroje – obřady – masky

Vydala GRADA Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

tel.: 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8297. publikaci

Textová část PhDr. Jiřina Langhammerová

Fotografie prof. RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.

Realizace obálky Tiptop Studio, Písek

Sazba Jan Šístek

Odpovědná redaktorka PhDr. Hana Pešinová, Ing. Šárka Kratochvílová

Počet stran 256

První vydání, Praha 2021

Vytiskla tiskárna PBtisk a.s., Příbram

© GRADA Publishing, a.s., 2021

ISBN 978-80-271-4611-6 (ePub)

ISBN 978-80-271-4610-9 (pdf)

ISBN 978-80-271-3302-4 (print)

Publikace byla vydána za finančního příspěví
Ministerstva kultury ČR.

Archivní dokumenty pocházejí z fondu: Národní muzeum, Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie.

Obsah

<i>Úvod</i>	8
<i>Lidové kroje a zvyky z České republiky</i>	12
<i>Oděvní tradice a lidové kroje</i>	14
České kroje	17
Kroje středočeské	18
Kroje východočeské	21
Kroje jihočeské	24
Kroje západočeské	27
Moravské a slezské kroje	31
Kroje hanácké	32
Kroje slezské	34
Kroje valašské	36
Kroje slovácké	38
<i>Zvykoslovná tradice a obřadní masky</i>	45
Rodinná obřadnost	47
Narození	48
Úmrtí	50
Svatba	51
Výroční obřadnost	53
Masopust	54
Velikonoce	57
Máje	61
Letnice	62
Poutě	65
Posvícení	67
Vánoce	69

<i>Fenomény českých a moravských tradic</i>	76
<i>Fotodokumentace v regionálním výběru</i>	78
Chodsko	80
Pošumaví	94
Blata	115
Střední Čechy	128
Podkrkonoší	145
Východní Čechy a Horácko	155
Haná	176
Slezsko	182
Valašsko	192
Slovácko	206
<i>Závěr</i>	228
Mapa etnografických regionů	230
Výkladový slovník	232
Poznámky	246
Prameny a literatura	254

Úvod

O lidových tradicích obecně, zvláště pak o tradicích českých, bylo již mnoho napsáno. Většina prací se tímto dědictvím zabývá jednotlivě, v encyklopedickém nebo oborovém výčtu či v pohledu regionálním. Naše práce se pokouší dané téma posuzovat z poněkud jiného hlediska, a sice vzájemného působení jevů materiální i duchovní kultury, tak jak v tradičním životě přicházely na svět a vyvíjely se ve vzájemném souznění. Předkládáme je ve výběru, jako výjimečné kulturní odkazy české tradiční společnosti, spjaté s lidovými kroji a obřady. Právě tyto dva fenomény jsou těsně spjaty s životem člověka – kroje jako jeho prezentace vnější, fyzická, obřady jako prezentace vnitřní, duchovní. Obojí spolu souvisí, roste, žije i umírá. V lidové kultuře není mnoho činitelů takto těsně vázaných na samotnou bytost člověka. Je proto přirozené, že právě těmto okruhům lidové kultury se dostalo největší pozornosti badatelů, dokumentátorů, sběratelů i následovníků. Je tedy z čeho čerpat, a to nejen z odeznlé minulosti, ale i z doby přítomné nebo nedávno minulé, v projevech nedávných i odborně dohledatelných. Oděvní tradice, zejména rustikální kroje, lidové zvyky a obřady, jejich doklady a atributy by bez vzájemné vazby patrně mnohem dříve zmizely ze scény života. Společenské uplatnění těchto jevů je stále svým způsobem aktuální. Je ale zřejmé, že postupně, někdy však natrvalo, ze života odcházejí, jako fenomény již společensky vyvětralé, zatímco jiné ještě stojí.

Současné etnologické studium je do značné míry odkázáno na jisté paběrky naší minulosti a z nich pak skládá mozaiku tradic, která při vši snaze nemůže být celistvá. Historická skutečnost některé prvky poztrácela a v reálném užití z ní zůstala torza. Někde se zachoval tradiční kroj, jinde masopust či dožínky, svatba. Všude je situace jiná, vázaná na rozdílný terén, národopisnou situaci v regionu a aktivitu místních lidí. Vzniká tak různorodá, ale reálná paleta reprezentující regiony a v součtu celou zem. I když existuje řada dalších odkazů lidové tradice, dva zvolené fenomény – kroje a obřady spolu s maskami – chápeme jako dědictví, které nás inspiruje k zamyšlení nad životy našich předků, s přesahem do naší současnosti. Ze zachované sítě odkazů vybíráme jevy mimořádné, takové, které by neměly být zapomenuty, byť většinou takový osud zatím nehrozí. Výjimečných jevů však není nepřehledné množství a nevíme, kdy se mohou ze života vytrátit. A tak z těch dosud přetrvávajících vybíráme ty, které po odborném zhodnocení považujeme za unikátní. Takové, které si zaslouží nejen letmý obdiv, ale i zařazení do pestré palety paměti národa.

Oproti minulosti máme tu výhodu, že předcházející 20. století je dokumentováno nejen reáliemi, kresebnými a písemnými dokumenty či osobním svědectvím pamětníků, ale jejich výpověď věrohodně doplnila *fotografie*. Obecně respektovaný prostředek, který věrně a čitelně zobrazuje dané děje a v celku pak umí posloužit jako dobové album. Naše práce se v plné míře opírá právě o fotografii. Nejde však o sestavu náhodných nebo naopak uměle aranžovaných snímků krojů a zvyků s jejich atributy, ale o soustředěný fotografický fond *Jakuba Langhammera*, který při výzkumech, konaných po celou poslední generaci, dokumentuje unikátní jevy daných okruhů. Soubor je cenný nejen svou šíří a obsažností, ale i pohledem jednoho tvůrce, obohaceným dlouhodobou spoluprací s etnologkou *Jiřinou Langhammerovou*. Spolupráce obou autorů se představila již v řadě etnologických publikací, ale vzhledem k jejich převážně vědeckému zaměření nemohla být fotografické stránce věnována zásadní pozornost. Tento dluh napravuje současná publikace, koncipovaná v souhrě uměleckých fotografií a vytříbených názorů. Sleduje

zhruba jednu generaci pokračovatelů, která je zásadní pro uchování těchto tradic pro budoucnost. Zachycuje zároveň podobu projevů lidové kultury v čase rozsáhlých proměn společnosti, kdy řada těchto jevů nenávratně mizí.

Výběrovost, unikátnost, odborná a estetická kvalita fenoménů zahrnutých do publikace jsou jejími zásadními hledisky. Budeme rádi, když naše kniha najde příznivý ohlas u čtenářů a obohatí současnou sestavu národopisných publikací, kde vybraná tematika není v sumárním pojetí příliš častá: *lidové kroje, tradiční obřady a zvykoslovné masky*. Fenomény, které se vzájemně prolínají, obohacují a zděděným hodnotám dodávají přirozenou životnost.

Autoři publikace

**Stárek a stárka z panství Klobouky u Brna,
kolorovaná litografie W. Horna, rok 1837.**

Lidové kro

z České republiky

oje a zvyky

Oděvní tradice a lidové kroje

Lidové kroje v České republice patří mezi evropské unikáty, a to z hlediska jejich historické doložitelnosti, z pohledu regionálního rozvrstvení a četnosti, etnografické výlučnosti, ale i v estetické rovině. Významnou roli zde hraje jejich užívání ještě i v utilitárním 20. století, někde až do současnosti, což je odborně, ovšem i emočně, hodno obdivu. Tyto hodnoty jsou dány samotnou polohou země uprostřed Evropy, v krajině osobitě utvářené, s unikátním horopisným reliéfem, složitým historickým a kulturním vývojem, kdy toto území sehrálo nemalou, často i výjimečnou roli v historii Evropy. Všechny tyto vklady byly od dob středověku kulturním podložím české společnosti, včetně lidových vrstev, a dovedl je vstřebávat a odrážet i lidový kroj v nesčetných variantách historických, regionálních, v poloze užité i duchovní.

Pro naše téma jsou nejvíce nosné varianty *kroje svátečního*, kde je nejzřetelnější souhra tradice, účelu, textilního umění a dobové estetiky. Český venkov minulých staletí, kdy se jeho oděvní kultura formovala do výsledných forem, žil v poměrně uzavřeném společenství, rozhodně v jiných podmínkách vývoje, než měl oděv města a vyšších vrstev společnosti. Nežil však v izolaci, ale v jiném názorovém okruhu. Jeho dominantním činitelem bylo po dlouhé generace patriarchální uspořádání společnosti, kde se jen obtížně prosazovaly novinky nejen oděvu, ale života obecně. V tomto myšlenkovém *vakuu* se nesrovnatelně déle než jinde držely staré životní normy, přesto čas od času i kroje venkovanů doznaly jistých dobových změn. Výrazné změny, pro naše poznání sledovatelné, přišly před polovinou 19. století, spolu s myšlenkovým i hospodářským pokrokem, kdy do tradiční vesnice začaly více pronikat novinky.

Z hlediska kroje to jsou nové materiály, střihy a formy šatu, přijímání módních prvků, odkládání starých šatů jako odznaku poddanství, přibýly rovněž prvky spojené s národním obrozením a obecným pokrokem. Změny se zařadily do oděvních názorů někde pomaleji, někde rychleji, někde tak rychle, že se kroj odložil jako celek. Časté však bylo uchovávaní kroje ve vztahu k přežívající zvykoslovné tradici, svatbě či k jiným významným obřadům. Jsme tak u jednoho z činitelů stylového rozbarvení krojové mapy České republiky.

V horách a hospodářsky slabších regionech obecně si lidé nejen z chudoby, ale i *spásného* držení norem starého světa dlouho ponechávají tradiční kroj bez markantních změn. Snad mimovolně, ale pro krojovou historii významně, zachovávají v paměti české oděvní tradice jinde zmizelé, archaické prvky oblečení v materiálech i formách: *Valašsko, Horňácko, Chodsko*.

V zemědělsky prosperujících oblastech, kde již v počátku 19. století vyrostla silná selská vrstva, se tradiční kroj vyvíjí poněkud jinak. Systém oblečení zůstává nezměněný, ale jednotlivé kusy, jejich formy a celková architektura kroje dostává osobitou podobu rustikálního bohatství, zejména v kroji žen: nabírané sukně, bizarní úprava pokrývek hlavy, pestrost materiálů z domácí i tržní produkce, i když se jednotlivé součásti stále drží tradičních střihů. Obecnou dominantou těchto krojů je rozvinutá výšivka. Prvek, který se v generacích 19. století stal významným fenoménem, plným nápaditosti, barevného vidění světa a rustikální krásy: *Blata, Haná, Slovácko*.

Poslední typ české krojové palety patří oblastem v *blízkosti velkých měst*, středisek velkovýroby a obchodu, podobně bohatých jako oblasti selské, ale moderněji smýšlejících, schopných ochotně přijmout změnu. Touto změnou je móda města. Proniká do tradičního vesnického oblečení již v první třetině 19. století, ale usazuje se jako nosný prvek až před rokem 1850. Přináší změny

v tvarovém i barveném vidění kroje, hlavně v ohlasech *bílého empíru*; s ním přicházejí jemné tovární materiály, někdy i celé nové součásti oděvu, sice dobově nosné, ale zároveň kroj směřující k jeho vývojovému konci: *střední Čechy, Polabí, Opavské Slezsko*.

Toto malé schéma krojového rozrůznění si jednotlivé regiony osobitě přizpůsobily podle zákonitostí svého zázemí a potřeb – od oděvu všedního či svátečního, až po kroj obřadní. K tomuto výčtu je nutno přiřadit vedle ženského i tradiční ústroj mužů, obvykle méně provokativní, jako jisté elegantní pozadí rozkošatělé krásy kroje žen. I zde jsou však nenahraditelné hodnoty, jak v archaickém oděvu horalů, tak v dobově umírněných formách mužského oděví z českých krajů, až po zdobné kroje slovácké. Obecně se některé typy časem pozměnily, jiné se téměř beze změn udržely po dlouhé generace, výjimečně dodnes.

V daných schématech tradiční kroje žily, měnily se kraj od kraje, účel od účelu, s většími i menšími ohledy na minulost. Znalec tradičního oděvního potenciálu Evropy na rozhraní dvou předešlých staletí, mistr *Ludvík Kuba*,

chápal lidový kroj již ve své době jako součást člověka s ním pevně spjatou, jako jeho vrchní, viditelnou vrstvu, s níž roste, žije i umírá.

Tento dobově avantgardní příměr vystihuje tradiční oděv v jeho hloubce a spojení s lidskou bytostí, která mu dává životnost a účel. Podobné, vpravdě antropologické pojetí, je v uvažování o krojovém potenciálu inspirativní i pro naši práci, při vědomí, že mnohé hodnoty minulosti dostaly během času výrazných změn. 1)

**Děvčata v krojích z konce
19. století, Pošumaví.**

České kroje

V rozsáhlých oblastech Čech se lidové kroje vyvíjely poněkud jinak než v řadě regionů sousední Moravy, a to i v dobách jejich obecného užívání, kde hranici tvoří rok 1850. V tento čas se ještě lidové kroje nosily ve všech českých krajích, ale již tehdy některé oblasti vykazovaly výše zmíněný příklon k prvkům městské módy. Ukazatelem dobových tendencí a krojové rozmanitosti jsou jedny z nejstarších souborných dokumentů, vyobrazení svatebčanů z českých krajů, účastnících se korunovace císaře Ferdinanda V. na českého krále v roce 1836. Již v tuto dobu jsou v krojích znát stylové rozdíly, s přiznáním, že někde, třeba v severních Čechách, se v kroji již nechodí. Dnes jsou pro nás tato vyobrazení důležitým zdrojem pro poznatky o podobě a užití krojů té doby. 2)

Kroje středočeské

Modelem dobových krojových tendencí je široká oblast *středních Čech*, především samotného **okolí Prahy**. Odtud se dochovaly krojové součásti, ale i celé oděvní komplety ženských krojů křehké krásy právě z doby vrcholného vývoje krojů, tedy času před polovinou 19. století. Dodržují základní krojovou skladbu, výběr i střihové pojetí součástí, ale vykazují novější styl *výšivek* domácí produkce, silně ovlivněné dobovou vyšivačskou profesí. Jsou vyšity na jemném batistu a tylu bílou přízí, s množstvím dírek, šitých pavoučků, krajkových lemů a unikátních výšivek na tylu. Starší kusy ještě výjimečně zachovávají výšivku červeným hedvábím, novější jsou pojaty v bílé koncepci.

Hlavním polem výšivky jsou sváteční zástěry, dále pleny na hlavu a další vnější kusy. K vyšíváním dílům se nosí hedvábné kabátky, vatované špensry, bohatě zdobené šněrovačky v městském stylu, vyztužené koticemi, potažené brokátlem, sametem, často zdobené zlatou výšivkou nebo portami. Podobně se zdobí i drahé hedvábné sukně. Na Mělnicku, v úrodném *Polabí*, se vyšívalo i na jemném hedvábí, tentokrát zlatou nití na šátcích a zástěrách. Vrchol ženské atraktivity představují čepce. Tradiční jsou vyšívány na plátně drobnými uzlíčky nebo v krajkovém vzoru, pevně vyškrobené spolu s plátěnou holubičkou v týlu. Nejvíce ceněné byly zlaté a stříbrné čepce, pokryté krumplváním, posíté zlatými a stříbrnými krajkami, někdy doplněné českými granáty, lemované valencienskými krajkami a v týlu uvázanou hedvábnou stuhou. Netvořily se podomácku, ale profesionálně, a v tradičním šatníku zastávaly roli oděvního klenotu.

Střední Čechy je oblast rozsáhlá, pokrývající zhruba území dnešního *Středočeského kraje*. Jeho okrajové části inklinovaly více k tradici – na jižním **Benešovsku**, západním **Berounsku** nebo severním **Litoměřicku**, s drobnými domácími rozdíly v úpravě oblečení, zejména pokrývce hlavy, v bližším či vzdálenějším ohlasu dobových trendů výšivky – například v přejímání bílé práce na rozdíl od tradičního karmazínu – výšivky červeným hedvábím na plátně s ohlasem barokního vzorování. Slavnostní ženský kroj se liší i v užití svrchních součástí, různých plédů a přehozů, ale hlavně v na míru šitých kabátků a špensrů. K nim se nosí dlouhé, rozložené sukně, vpředu kryté hedvábnými i vyšívány zástěrami.

Podstatným a obecným ukazatelem oblečení je úprava hlavy. Ta se zde výrazně měnila i v průběhu jedné generace. Ještě před rokem 1850 si dívky uvazovaly kolem hlavy vyšívány vínky, starší osoby i ženy ze vzdálenějších lokalit dodržovaly užití tradičních plen a plachetek s bizarními úvazy, evokujícími ještě dávné doby středověku. V blízkosti měst a u majetnějších vrstev venkova té doby se k celku ustrojení přidává i móda čepců. Tentokrát čepců tuhých, měšťanského vzezření. Na vesnicích to bývaly domácí hotovené čepce bílé, pevně vyškrobené, s úvazy stuh a holubiček. Prostřednictvím trhu se však na venkov dostávaly i cenné čepce zlaté a stříbrné, vyráběné profesionálně, s lokálními prvky výzdoby. Ke svátečnímu kroji patřily i drobné šperky, různé jehlice, hedvábné stuhy a šátky, ale i doma tvořené ozdoby k příležitostem

obřadních událostí, zejména věnčení svatebního páru, družiček a mládenců. Kroj mužů je více umírněný, elegantní, ale nevzdává se tradice. I zde najdeme výšivky na košilích, pěkné šátky na krk, vesty ze suken a brokátů se zlatými knoflíky, kalhoty z jelení kůže, vysoké kožené boty. O dobovém stylu kroje nejlépe vypovídá pokrývka hlavy. Vedle tradičních kožešinových čepic s textilním dýnkem kroji vévodí černý plstěný klobouk s širokou krepkou, různě zdobený podle místa i majitele. Sedláci nosili dlouhé soukenné kabáty a vyšívané kožichy. Z tradičních šatníků se dochovaly i okázalé mužské ozdoby – pásy na klobouk vyšité zlatem a hedvábím, hedvábné nebo černé sametové stuhy s tepanými přezkami, mladíci si za klobouk dávali kytku od milé, ke svatbě ho navíc zdobila rozmarýna.

Přes množství krojových dokladů se ve středních Čechách najde jen málo kusů jednoznačně lokálně zařaditelných – patrně v důsledku obecně přijímaných dobových tendencí a tím zřetelné nivelizace oděvu. Dovedeme však na nich dobře rozeznat účel, věk nositele, technologické prvky a hlavně příklon k módě. Jsou však i regionální výjimky, vysledované již v minulosti sběratelskými aktivitami našich národopisných předchůdců.

Výrazný typ středočeského kroje se vytvořil v Dolním Pojizeří, na **Mladoboleslavsku**, v oblasti, která udržela některé formy šatu jinde převrstvené novotami. V kroji žen zůstávají široké a dlouhé proporce, sukně z ručně tkané nebo unikátně tištěné látky, součásti z plátna se zdobí červenou výšivkou, později i bílým šitím. Čepce mají stuhové holubice, dívky nosí vyšívané vínky a v účesech zdobné jehlice, na šněrovačkách zlaté porty, na krku náhrdelníky z granátů. Mužské ustrojení se v podstatě shoduje s dalšími středočeskými

Děvče a mládenec ve svátečních krojích z doby kolem roku 1850, Ruzyně u Prahy.

Slavnostní kroje vdaných žen z doby kolem roku 1850, střední Čechy.

regiony – světlé jelenicové kalhoty sahající pod kolena, vysoké boty, modré či hnědé soukenné kabáty, drobně vyšité vesty a kamizoly, nabírané košile. Připomínáme, že zdejší kroj je mimořádně zdokumentovaný díky práci místní odbornice a sběratelky, paní *Barbory Hoblové*, významné spolupracovnice *Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895*, akce, která dala základ nejen krojovému poznání, ale i celému vědnímu oboru – českému národopisu. 3)

Mladoboleslavský kroj je obrazem dobové tendence poloviny 19. století, kdy se vlna rustikální módy s prvky města přirozeně šíří dále, hlavně na severovýchod země. V místě zrodu tohoto stylu, tedy ve vlastních středních Čechách, pak kroj pomalu odchází z užití a předává štafetu oblastem s hlouběji zakotvenou tradicí. Střední Čechy se svou oděvní stopou však z odborného povědomí nemizí, ale ve své podstatě zůstávají pevným zázemím krojového odkazu české země.

V ostatních českých oblastech se lidový kroj dlouho držel rustikálních forem s tradiční zdobností, často pestrým vyšíváním, vzácnými rukodělnými tkaninami a oděvními součástmi se zřejmým ohlasem baroka. U žen to jsou rozložitě, delší těžké sukně se zástěrami zdobenými složitou výšivkou, k nim utažený živůtek, plátěné košilky s vyškrobenými rukávy a nabíranými krejzlíky s ručními krajkami. Vdané ženy nosí úpravné kabátky, nápadité čepce a bizarní úvazy plen, jaké jsme popsali u starších středočeských typů. Vedle domácích tkanin se postupně užívá i materiálů továrních, v mužské módě se uplatňují jemná sukna, dobové klobouky a doplňky, jak je běžné v celé zemi, respektive v Evropě. Přes někdy odlišnou podobu krojů během času má ustrojení stále vyhraněný charakter se všemi zásadami úpravy i tradičního textilního umění a zejména s barevnou ornamentální výšivkou, stěžejní nejen v rámci krojů českých, ale má své významné místo i ve světovém srovnání.

Jednotlivé regiony se v našem výčtu představí, na rozdíl od obecně pojatých krojů středočeských, jako typy poměrně svérázné a jinde neopakované. Přiblížíme je na konkrétních příkladech z krojově výrazných regionů Čech.